

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2001

vid den i ett brev till Charlotte von Stein skrivna ”Varför gav du oss så djupa blickar” – alltså samma dikt som Clason framhäver. Hos Lundqvist tolkas dikten dels personhistoriskt, dels diskuteras hur den ter sig som text i sig själv, utan den privata referensen.

Illustrationerna i Lundqvists bok är teckningar av Goethe. Essäns titel syftar på den förvandling som Goethe genomgick i Weimar. Sturm und Drangförfattaren tystnade och återkom med helt andra texter efter ett långt publiceringsuppehåll. Tystnad, hemlighetsfullhet och ordlöshet har en laddad betydelse för Goethe. Hos Goethe förenas ljus med dunkel och frihetsdröm med anpassning till givna estetiska och sociala regler. Ett dilemma kvarstår dock för Goetheforskarna – och varken Clason eller Lundqvist har riktigt lyckats ta sig ur det. Lundqvist formulerar det på följande sätt: ”Inte sällan tycks mig den faktiska kunskapen om Goethe ha blivit en fiende till förståelsen av hans verk. Goetheforskare och Goetheläsare har blivit Goethebiografins fångar” (s. 18). Goethe blir elyseisk, men museal.

Utvägen tycks mig gå genom en dubbelport, inte en port av horn och ännu en, skimrande vit av elfenben timrad, men väl en dubbelport konstruerad av textstudium respektive kultur- och medieanalys.

Roland Lysell

Carl Fehrman, *Litteraturhistorien i Europaperspektiv. Från komparatism till kanon* (Absalon. Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund). Lund 1999.

Carl Fehrmans bok *Litteraturhistorien i Europaperspektiv* följer den komparativa litteraturforskningens öden, från dess etablering genom egna professorer och tidskrifter under det senare 1800-talet, över dess glansperiod under det tidigare 1900-talet (trots motstånd på sina håll) och fram till dess kanske något problematiska situation i nu-läget.

Bokens titel syftar förstås på komparatismens ambitioner att överskrida de nationella gränserna och se de litteraturhistoriska sammanhangen i Europaperspektiv. Undertiteln, ”Från komparatism till kanon”, antyder en problematik: hur förhåller sig den komparativa litteraturforskningen till den litterära kanonbildningen, vilken litteratur – vilka litteraturer – skall denna forskning överblicka? En aspekt av frågan, diskuterad av bland andra Edward W. Said i hans bok *Culture and Imperialism* (1993), gäller komparatismens beroende av ett västerländskt perspektiv, enligt vilket Europas och USA:s litteraturer självklart betraktas som mest värda att studera. En annan aspekt av frågan gäller urvalet av enskilda författare och verk inom dessa litteraturer. Idén om en litterär kanon – som den framträder till exempel i Harold

Blooms omdebatterade *The Western Canon* (1994) – uppfattas av Fehrman främst som ett återvändande till en estetiskt värderande litteraturjämförelse med äldre traditioner än den värdeneutrala, genetiska komparationen, ett återvändande som han tycks iakttä med tillfredsställelse.

Fehrman är benägen att se komparatismen i traditionell mening som något passerat och erkänner att man kunde kalla hans studie ”en nekrolog över ett paradigm”. Men han påpekar samtidigt att inte all jämförande litteraturforskning kan avfärdas som ett avslutat kapitel. ”Den överlever i nya former, med ny terminologi och under vidare perspektiv.”

Komparatismens uppsving under det senare 1800-talet har ett uppenbart samband med tidens internationalistiska tendenser och med idén om Europa som en kulturell enhet. Georg Brandes, som Fehrman ägnar ett eget kapitel och med Nietzsche karakteriserar som ”ein guter Europäer”, formulerar i förordet till första delen av *Hovedstrømninger* (1872) en tydlig deklaration: det historiska skeende som han skildrar är ”efter sit Vaesen europaisk og kan kun forstaaes ved en sammenlignende Litteraturbetragtning”. Joseph Texte, författare till ett av komparatismens mest karakteristiska och inflytelserika verk, *Rousseau et le cosmopolitisme littéraire* (1895), ville i det jämförande litteraturstudiet också se ett medel att främja utvecklingen mot framtidens litteratur, som han menade inte kommer att vara specifikt engelsk, tysk, fransk eller italiensk utan europeisk. Fehrman skänker i sin bok stor uppmärksamhet åt den internationella historikerkongressen i Paris år 1900, där en sektion ägnades ”l’histoire comparée des littératures”. Ferdinand Brunetière höll här en programmatisk föreläsning med titeln ”La littérature européenne”; den var, som Fehrman påpekar, grundad på en ”eurocentrerad kulturvision”.

Men mot internationalismen stod ju kring sekelskiftet 1900 starka nationalistiska tendenser, inte minst i Frankrike. De präglade också diskussionen om litteraturforskningen. Med nationalismen förenades motståndet mot de positivistiska vetenskapsideal som hade blivit dominerande vid Sorbonne och som representerades av bland andra den framstående litteraturhistorikern Gustave Lanson. Oppositionen hade ett ideologiskt fäste i grupperingen kring tidskriften *L’Action française* och den riktade sig både mot kosmopolitismen och mot den vetenskapliga metoden, både mot ”la germanisation de la Sorbonne” och mot ”le fétichisme de la méthode historique”. Inspirerade av filosofen Henri Bergsons idéer ställde opponenterna en ”intuitiv” metod mot en ”diskursiv”. I Sverige återspeglades på 1910-talet den franska vetenskapsstriden i inlägg av John Landquist (som bland annat kritiserade Joseph Texte och hans svenske efterföljare Anton Blanck) och Fredrik Böök; de hade båda tagit starka intryck av Bergson.

Fehrman kan dock konstatera att motståndet inte förmådde hindra den franska komparatismens segertåg. Från ledande komparatister som Joseph Texte, Fernand Baldensperger och Paul Van Tieghem utgick en skolbildning som under flera decennier omfattade en stor del av litteraturforskningen i Europa och USA. En länge produktiv typ av komparativa studier representeras av Baldenspergers *Goethe en France* (1904).

Fehrman belyser hur även den nordiska litteraturforskningen inrangerades i "ett europeiskt kontaktnät under komparatismens fana". Baldensperger och Van Tieghem stod i personlig förbindelse med nordiska meningsfränder som Valdemar Vedel, Francis Bull, Anton Blanck och Martin Lamm. Kanske kunde Fehrman ha låtit komparatismens äldre nordiska företrädare (vid sidan av Brandes) framträda något mera. Karl Warburg hade redan 1884 publicerat en bok med titeln *Holberg i Sverige* och Henrik Schück förklarade samma år att den komparativa litteraturhistorien var den metod som han "mest älskade". De var närmast inspirerade av metodens tidiga tyska förespråkare och utövare.

Ett tyskt pionjärarbete inom den europeiska komparatismen var Hermann Hettners *Literaturgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts* (1856–72) och på 1880-talet gjorde Max Koch en betydelsefull insats genom att grunda *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, som utgavs till 1910. Men i Tyskland visade sig komparatismen ha svårare att stå emot de nationalistiska tendenserna. Här strandade försöken att göra den jämförande litteraturhistorien till ett särskilt universitetsämne (som ett sådant existerade det i Italien redan från 1863, i Frankrike och Schweiz från 1896). I stället krävdes att de tyska traditionerna, det tyska språket och den tyska litteraturen skulle hävdas vid universiteten. Företrädare för tysk "Geistesgeschichte" såg kring sekelskiftet i komparatismen ett uttryck för litteraturforskningens positivistiska urartning. På 1920-talet utvecklade germanisten Julius Petersen samma åsikt i ett programmatiskt inlägg med rubriken "Nationale oder vergleichende Literaturgeschichte?". Den jämförande litteraturhistorien var enligt honom en form av positivism och stod som sådan i motsats till "det tyska väsendets innerlighet".

En professur i jämförande litteraturhistoria inrättades i Tyskland efter andra världskriget, "i ett nytt ideologiskt klimat, då ord som internationalism och kosmopolitism på nytt blivit honnörssord", som Fehrman påpekar. Kanske kan man tala om en allmän renässans för komparatismen från denna tid. Den amerikanska tidskriften *Comparative Literature* började utkomma 1949. Senare, 1966, startade den tyska *Arcadia: Zeitschrift für vergleichende Literaturwissenschaft*. Efter kriget bildades också Association internationale de littérature comparée. Denna organisation anordnar sedan 1955 vart tredje år kongresser som belyser disciplinens aktuella läge och problem.

Vid en av dessa kongresser, i Chapel Hill 1958, höll René Wellek, själv professor i comparative literature vid Yale, en föreläsning under rubriken "The Crisis of Comparative Literature" (omtryckt i Welleks *Concepts of Criticism*, 1963), ett inlägg i diskussionen om ämnet som med all rätt framhålls av Fehrman. Wellek erkänner komparatismens förtjänst att ha bekämpat nationallitteraturernas isolering och hävdatt existensen av en västerländsk litterär tradition, "a coherent Western tradition of literature, woven together in a network of innumerable interrelations". Men han är kritisk mot komparatismens genetiska metod, som reducerar diktverken till källor och inflytanden och som är förknippad med historisk relativism och intresse för estetiskt obetydlig litteratur; litteraturforskningen skall enligt Wellek vara värdeorienterad. Welleks synpunkter har förbindelse med tidigare antipositivism men pekar samtidigt fram mot senare tendenser att ställa den jämförande litteraturhistoriens metoder mot litteraturforskningens uppgift som kanonbildare, tendenser som tycks framhåvas i den undertitel som Fehrman har givit sin bok och som också är rubriken på slutkapitlet.

Intressant i sammanhanget är en uppsats av Hans Robert Jauss med titeln "Paradigmawechsel in der Literaturwissenschaft" (*Linguistische Berichte*, 3, 1969), som Fehrman dock inte uppmärksammar. Jauss beskriver här litteraturvetenskapens utveckling som en serie "paradigm" (med anknytning till Thomas S. Kuhns på 60- och 70-talen mycket diskuterade vetenskapsteoretiska begrepp). Varje paradigm har varit giltigt och produktivt under en viss tid men har så småningom uttömt sina möjligheter. Detta har skett när paradigmatets interpretationsmetoder inte längre har kunnat fylla den uppgift som Jauss ser som litteraturvetenskapens väsentliga, nämligen att fortlöpande aktualisera den litterära kanon. Till de passerade paradigmerna hör enligt Jauss historismen, med vilken han menar att den jämförande litteraturhistorien är nära förknippad. Man måste i själva verket uppfinna den komparativa metoden för att säkra "nationalhistoriens gamla, bekväma paradigm", förklarar Jauss; komparatismen blev det redskap med vilket nationallitteraturerna, betraktade som självständiga entiteter, kunde ställas i relation till varandra.

Uppfattningen att litteraturforskningens väsentliga uppgift är att bidra till att etablera en litterär kanon har fått en viss betydelse under senare tid. Men någon mera allmän utveckling "från komparatism till kanon" kan man väl knappast tala om. I själva verket modifierar Fehrman själv avsevärt föreställningen om en entydig utveckling av det slaget. Han framhåller att "den så många gånger detroniserade komparatismen" har visat en anmärkningsvärd överlevnadsförmåga, bland annat genom att ta till sig nya synsätt; den har till exempel kunnat assimilera idéer inom såväl litteratursociologi

som receptionsforskning och tillgodogöra sig begrepp som intertextualitet eller intermedialitet. En förnyelse av komparatismen innebär också strävandena att vidga forskningsperspektivet till utomeuropeiska litteraturer.

Den moderna komparatismens öppenhet och mångsidighet – som rentav kan tyckas hota dess identitet som en särskild litteraturvetenskaplig disciplin – åskådliggörs i den av Pierre Brunel och Yves Chevrel utgivna stora antologin *Précis de littérature comparée* (1989) eller i den samlings diskussionsinlägg av amerikanska universitetslärare som Charles Bernheimer har publicerat i *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism* (1995). (Den senare boken nämns inte av Fehrman. Till hans litteraturöversikt skulle jag också vilja lägga Susan Bassnetts *Comparative Literature: A Critical Introduction* (1993) som ägnar särskild uppmärksamhet åt komparatismens postkoloniala situation och åt den litterära översättningens som forskningsfält.)

Fehrmans bok är i första hand en informationsrik och perspektivrik historisk översikt, skriven med omisskännligt engagemang och gott humör. Under framställningens gång aktualiserar Fehrman en del litteraturteoretiska och metodiska problem som är förknippade med komparatismen men han diskuterar dem inte mera samlat. Man kan ibland märka att hans sympatier snarare ligger hos en estetiskt orienterad litteraturforskning än hos en renodlat historiskt-komparativ. Men Fehrman är påfallande vidsynt. Samtidigt som han låter den äldre komparatismens begränsningar framträda gör han rättvisa åt vad han kallar disciplinens ”förvandlingspotential”.

Lars Gustafsson

Johan Svedjedal, *Skrivaredans. Birger Sjöbergs liv och diktning*. Wahlström & Widstrand. Stockholm 1999.

Om biografier har folk inom och utom facket mycket bestämda föreställningar. I litteraturvetenskapliga kretsar har man under avsevärd tid betraktat sig som lite finare genom att ha en nedlåtande uppfattning om skrivna liv. Några paradoxala omständigheter följer av detta. Från den tid då den bildade allmänheten ännu var intresserad av litteratur, kvarlever den falska föreställningen om att litteraturforskare inte ägnar sig åt annat än författares liv samtidigt med att de gör nästan allt annat och än mera låtsas göra allt annat. Följden har blivit att få av dem ens skulle kunna göra det om de fick möjligheten.

Men Johan Svedjedal kan.

Han kan det också. Och han har fått möjligheten att inte bara skriva den stora boken om Birger Sjöbergs liv och dikt utan har också kunnat göra det med hela sin vetenskapliga utrustning. Av sina 768 sidor har han kunnat anslå 128 till en vetenskaplig apparat. Det talar gott

också om förlaget – eller snarast om en förläggare av den gamla sorten, Per Gedin. Och om Wahlström & Widstrand får lite lön för sin dygd och gör lite av samma succé som Sjöberg själv, kan det kanske bidra till att ge ett fortsatt liv åt en vetenskap som behöver nå ut för att vara stor, för att vara viktig, för att vara hel. Och eftersom det som nyss var helt ute snart är helt inne, kan man hysa hopp om att ett antal författarliv tas ifatt framöver. Författaren är inte död – som somliga av våra teoretiska idoler så trosvisst försäkrar. Författaren lever i bästa fall så länge efter sin död att man utan hämningar och hänsyn kan göra klart hur mycket av hans dikt som låter sig förklara av detta liv.

I 21 nästan ostraffbara kapitel berättar Svedjedal historien om Birger Sjöberg. Redan i den korta prologen ger han ett litterärt anslag genom att teckna nyckelscenen av hur den lyckade Birger Sjöberg den 4 november återvänder till Vänersborg, starternas och misslyckandets ursprung. Det anslaget är viktigt, och ovanpå det läggs bara några korta metodiska funderingar, innan den breda berättelsen på allvar kan ta vid.

Birger Sjöberg var naturligtvis en sårling, ett av de stora undantagen, men just därför kan han också bestyrka ett antal regler. Han ger en nyckel till sin samtid. Han skriver sig som vanlig människa i all sin genialitet. Han är det mest lyckade misslyckandet i den svenska litteraturen. Han ger ett stort stycke av konstnärers psykologi. I all sin mänsklighet är han som gjord för de nya psykologiska teorier som banar sig väg. Vi kan väl lite var bidra med egna offer åt Blamageguden, men vi behöver hjälp med att få dem beskrivna och avskrivna. Men att göra stor dikt och samtidigt gångbar dikt av det kan naturligtvis bara det ena- & ensamstående geniet göra. Att han sedan kunde få stöd från landets ledande kritiker och få sin storebror till impresario gjorde det naturligtvis möjligare, inte minst när det handlade om att förhandla fram småstadens ideal som gångbara i storstaden.

Han träffas enklast i hjärtat, och det lägger ett särskilt ansvar på den som ska utlägga honom. Det gäller att inte låta sin expertis på litteratur och liv ta sig uttryck i förnäm behärskning, i någon tro att man har full kontroll. Det gäller att inte tro sig om att en gång för alla kunna bestämma ironihalten i hans texter. Skrivaredansen ska som hos Svedjedal bjuda upp till en läsaredans. Och den har många turer och flera av dem ska dansas också framöver.

Svedjedal kan Sjöberg, men han kan också tiden på ett sätt som ger en ny bild av honom. Genom sin förtroendet med bokens samhälle kan han placera in honom i den svenska parnassens demokratisering, i bästsäljarnas värld och i den medialisering som litteraturen faktiskt drogs in i redan under mellankrigstiden.

”Tidens blod pumpade i hans slarvigt pansrade hjärta”, konstaterar Svedjedal med en formulering som halv-